

түрлерін беруге семантикалық жағынан қабілетті, сондай-ақ көркем, көркем-публицистикалық мәтіндерде, басқа да жанрларда стильдік реңкімен пайдалануға қабілетті жергілікті тіл ерекшеліктері жаңа емле сөздігінде іріктеліп, енгізілетін болады. Орфографиялық сөздік түзуде басшылыққа алынатын нормативтік, ғылыми, қолданылу жиілігі межелері диалектизмдерді іріктеуде басты негіз болады.

Пайдаланылған әдебиет:

1 Karaulov Iu. N. (1987) *Russkii iazyk i iazykovaia lichnost'* [Russian language and language personality]. Moscow. (in Russian) – С. 351-360. Морковкин В. В. О синергетическом лексикографировании // Языковая личность: текст, словарь, образ мира. К 70-летию чл. -корр. РАН Ю. Н. Караулова. М., 2006.

2 Сарыбаев Ш. Диалектная лексика ка источник обогащения литературного языка // Қазақ тіліндегі аймақтық ерекшеліктер. – Алматы, 1990. – Б. 29-37.

3 Сарыбаев Ш. Қазақ тіл білімі мәселелері. Вопросы казахского языкознания. – Алматы: Арыс, 2000. – 621б.

4 Сарыбаев Ш. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 бет.

5 Орфографиялық сөздік // Алтыншы басылым. Құраст. : Н. Уәли, Қ. Күдерина, А. Фазылжанова, Ж. Исаева, Н. Әміржанова, А. Әмірбекова. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 720 бет.

ҚАЗАҚ ГРАММАТОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: АҚЫМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ЖАЗУ ТЕОРИЯСЫ

Салқынбай А. Б.¹ Анарбекова У. У.²

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің¹ профессоры,
филол. ғ. д.,² докторанты,*

Жер бетіне адам баласы аяқ басып, тіршілік етіп келе жатқанына 2, 8 млн жылдың шамасы болып қалды. Барлық қасиетті хақ кітаптарда көрсетілгендей, Адамға алғаш әлемдегі барлық заттар атауы үйретілгені белгілі [1: 2, 32]. Ол атаулар ауызша үйретіліп, есте сақталды деп білеміз. Яғни, алғаш атаулардың дыбысталуы әуел бастан белгілі болды. Және атау дыбыстарымен қоса олардың мәні мен ұғымы да Адамға түсіндірілген болатын. Күнделікті тіршілік барысында түрлі іс-әрекеттерге байланысты кісінің танымы дамып, әр алуан атаулар пайда болады. Бір-бірімен алыстан қарым-қатынас алу қажеттілігі туу себепті хабарламаларын заттар, суреттер, таңбалар, түрлі белгілер арқылы жеткізе бастайды. Ол уақыт өте келе бүгінгі біз білетін әр түрлі сипаттағы жазудың пайда болуына ықпал еткен. Әлемнің түкпір-түкпіріне тараған адам баласының таралу аймағы, табиғи жағдайы, ауа райы секілді сыртқы факторлардың нақты себептеріне сәйкес, атауларды таңбалау, белгілеу де түрлі жолдармен жүзеге асқан.

Жер бетіндегі барлық адам баласына тән дүниені танудың жалпыға ортақ ұғымдары бар екені белгілі. Аспанның «аспан», жердің «жер», ананың «ана», баланың «бала», әкенің «әке» екендігі (мысалдар тізбегін тоқтаусыз жалғастыруға болады) – барлық адамзат үшін ортақ түсінік. Атаулардың ұғымы, әлемді жалпы тану адамзат баласына ортақ, тек уақыт өте келе оларды дыбыстау мен таңбалау жолы әр жерде әр түрлі болып қалыптасады. Яғни, сөйлеуіміз, жазуымыз әр түрлі болып өзгерген. Әрине, қазіргі таңда туыстас тілдермен қатар туыс емес тілдерде де ұқсас сөздер жиі кездесетіндігі ешкімді таң қалдырмайды. Себебі, бастау бір жерде жатыр. Ал, тілдердің туыстас, туыстас емес деп бөлінуі ұқсастықтардың азды-көптігіне, тарихи тұрғыдан көрші тұруларына қарай болғанымен, бұл тілдер тобының түбінде туыс болып шығатындығын терең зерделеу қажет деп пайымдаймыз. Мысалы, түркі тілдер тобына жататын қазақ тілі мен үндіеуропа тілдерінен тараған үнді (хинди) тіліндегі *doc (dos) = दौस्त (dost)*, *дұшпан (dushpan) = दुश्मन (dushman)* сөздері жазылу жолы бөлек болғанымен дыбысталуы мен ұғымы бір. Мұндай үдерістердің қалай жүзеге асқандығы, қанша уақытты меншіктегендігі жайлы тарих, тіл білімі сынды ғылым салаларында түрлі зерттеулер жүргізіліп, бірнеше ғылыми еңбектер жарық көрді, көріп келеді де. Себебі бұл сұрақтар әлі де нақты шешімін тапқан жоқ.

Сонымен, бүгінгі таңда әр елдің өзіне тән жеке тілі, көпшілігінің жеке жазуы бар. Әрқайсысы өз алдына бірегей. Сол секілді түркі тілдер тобына жататын қазақ тілі де тамыры тереңде жатқан, ғасырлар бойы дамып жетілген ерекше сұлу тіл. Бұл мақалада біз жазудың ғылым саласы ретінде алғаш қалыптасуы мен оның қазақ жеріндегі негізін салушы ғалым жайлы сөз етпекпіз.

Ғалымдардың айтуы бойынша ең алғашқы жазу түрлері кемінде осыдан 5-6 мың жыл бұрын қалыптасты. Көне жазу түрлеріне гүл және бағалы тастар тілі, кюпу жазуы (Перуандық инктер пайдаланған) вампус жазуы (Солтүстік Америка үндістері пайдаланған), жіп жазулары, одан бері Майя, Ацтек, Симерия, Египет, Қытай жазуларын жатқызады.

Лингвист-ғалымдар жүздеген жылдар бойы жазуды зерттеп келе жатқанымен, оны жеке ғылым ретінде ұсынып, жазу туралы ғылымға *грамматология* деген атау берген поляк ғалымы Игнес Джей Гельб болды. Ол алғаш 1952 жылы кейіннен 1963 жылы қайта басылып шыққан «A study of writing» («Жазу жайлы зерттеу») деген кітабында былай деп жазады: *«Бұл кітаптың мақсаты әлі жазылуы керек жазу туралы толық ғылымның негізін қалау. Бірнеше жыл бұрын жазу туралы Англияда жарияланған кітаптың атауы ретінде қолданылған «грамматология» терминінің ізін жартылай жалғай отырып, жаңа ғылымға біз «грамматология» атауын берсек болады. Меніңше бұл термин түсінбеушілікке алып келетін «графология» немесе («филологияға» қарама-қарсы қалыптасқан) «филография» терминіне қарағанда жақсы сай келетін сияқты. Басқалары «грамматология» сияқты нақты емес» [2: 23].*

Грамматология жазудың типологиясын, графикаларды, олардың талдауларын, жазу мен сөйлеудің қарым-қатынасын қарастырады. Бұл қатарға жазу тарихын да кіргізетін ғалымдар бар. Бұл терминді кейіннен француз философы Жак Деррида 1967 жылы жарық көрген «of Grammatology» («Грамматология жайлы») атты кі-

табында басқа қырынан танытты. Ол жазудың сөйлеудің қарапайым қайта тудыру формасы ғана емес, жазу арқылы берілген ойлардың білімнің табиғатына, жалпы сипатына зор әсер ететіндігін көрсеткісі келді.

Сонымен, кең және қысқа мағынасында да грамматология термині жазу туралы, яғни, жазуға қатысты зерттеулер жүйесін құрайтын ғылым. Бұл саламен айналысатын ғалымды грамматолог ғалым деп атасақ керек. Ал, қазақ грамматологиясының алғашқы грамматологы кім? Қазақта жазуға алғаш анықтама беріп, оның түрлерін көрсеткен, жазу мен сөйлеудің ара-жігін ажыратқан ғалым кім болды? Әрмен қарай мақала осы бағытта өрбімек.

«Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі. Осы дүнияды адамдар тілінен айырылып, сөйлеуден қалса, қандай қиындық күйге түсер еді. Осы күнгі адамдар жазудан айырылып, жаза алмайтын күйге ұшыраса, ондағы күйі де тілінен айырылғаннан жеңіл болмас еді» [3: 141]. Бұл жолдар қазақ тіл білімінің негізін салушы, түркітанушы, ақын, әдебиет зерттеуші ғалым, педагог, аудармашы публицист қоғам қайраткері Ақымет Байтұрсынұлына тиесілі. Тілді қарым-қатынас құралы ғана емес, адамды басқа жаратылыстардан ерекшелейтін, АДАМ ететін адамдық белгісінің ең мықтысы екендігін дөп басып айтып өтті. Және де қазіргі таңда адам адамды қарумен емес, сөзімен жеңетінін түсініп, тілдің қару екеніне мән берген. Әрине сөздің артында білім тұрғандығы түсінікті. Тілдің қаншалықты маңызды екендігін көрсете отырып, жазудың маңыздылығының тіл маңызынан кем емес екенін жеткізіп отыр.

Ақымет Байтұрсынұлы – қазақтың ұлттық әліпбиін алғаш жасап шығарған реформатор. Қазақ грамматикасы бойынша терминдер атауларын алғаш қазақи етіп жасап, ұсынушы. Қазақ балаларының сауатын ашуға арналған «Оқу құралы» (1912), «Тіл құралы» (1914), ересектердің сауатын ашуға арналған «Әліпби» (1924), «Жаңа әліпби» (1926) атты оқулықтар мен тың еңбектердің авторы.

Ақымет Байтұрсынұлы – қазақ грамматологиясының негізін қалаушы ғалым. Бұлай деуімізге негіз бар. Алдын айтып өткеніміздей, грамматология жазудың не екендігін, яғни, анықтамасын, типологиясын, жазу мен сөйлеудің байланысын қарастырады. Ал, қазақ ғалымдарының ішінен жазу дегеніміз не, жазу мен сөйлеудің айырмашылығы қандай, тіпті жазу мен оқудың байланысы жайлы алғаш пікір білдірген, қазақ тіліне жазуы ыңғайлы болу үшін қазақ тілі заңдылықтарына сай келетін ұлттық әліпбиін жасаған қазақ ғалымы Ақымет Байтұрсынов болды. Сөзіміздің дәйектілігін Ақымет Байтұрсыновтың тұжырымдарын жіктей отырып, бірнеше жүйеге бөлу арқылы келтіргіміз келеді: *жазу және сөйлеу; жазу және дыбыс; жазу және оқу; жазу типологиясы; жазу және емле; жазу және жазуда қолданатын белгілер.*

Жазу және сөйлеу. «Біздің заманымыз – жазудың заманы: жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман. Алыстан ауызбен сөйлесуге болмайды: жазумен дүнианың бір шетіндегі адам екінші шетіндегі адаммен сөйлеседі. Сондықтан сөйлей білу қандай керек болса, жаза білудің керектігі онан да артық. Сөйлегенде сөздің жүйесін, қисынын келтіріп сөйлеу қандай керек болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу сондай керек. Сөздің жүйесін, қисынын келтіріп жаза білуге: қай сөз қандай орында қалай өзгеріп, қа-

лайша біріне-бірі қиындасып, жалғасатын дағдысын білу керек» [3: 141]. Бұл жерден ұғыну керек ақпаратты бөліп көрсетсек:

- 1) жазу – заманның маңызды (байланыс) құралы;
- 2) сөйлесудің екі түрі бар: жазумен сөйлесу және ауызбен сөйлесу;
- 3) жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуге қарағанда маңыздырақ болып келеді;
- 4) ауызбен сөйлесудің кемшілігі – алыстан ауызша сөйлесу мүмкін емес;
- 5) жазумен сөйлесудің артықшылығы – алыс қашықтықтан сөйлесу мүмкіндігін береді;
- 6) адамға сөйлей білу қажеттілік болып табылады;
- 7) адам үшін жаза білу қажеттілігі сөйлей білу қажеттілігінен артық;
- 8) адамның жүйелі, қисынды сөйлеуі маңызды және ол қандай маңызды болса, жазғанда да сөзді жүйелі, қисында етіп жазу өте маңызды;
- 9) сөздің жүйесін, қисынын келтіріп жазудың өз жолдары бар және оны оқып, үйрену керек;
- 10) азғанда сөздердің өз орындары болады, және ол орындар өзгеріп отырады және олардың біріне-бірі қиындасуының, жалғасуының белгілі дағдылары бар. Жүйелі жазу үшін осыларды білу қажет.

Ғалымның сөзінен жазу мен сөйлеуге қатысты нақты он маңызды мағлұмат алдық. Оның әрқайсысын жеке-жеке талдап, тарқатып, олардың төңірегінде қаншама қомақты материалдар жинап, терең сөз қозғауға болады. Бұл аталған ақпаратты Ақымет Байтұрсыновтың грамматология саласына, оның ішінде жазу мен сөйлеудің байланысы деген бөліміне қосқан **нақты 10 теориялық негіздемелері** деп атағымыз келеді.

Жазу және дыбыс. «Жазу дегеніміз – дыбыстың таңбасы. Әр дыбыстың әр елдің таңбасындай таңбасы болады. Таңбасына қарап қай дыбыс екенін танимыз» [3: 332]. Осы мақаланың кіріспе бөлімінде айтып өткендей, адам баласы атаулардың дыбысталуы мен ұғымын білді. Ал, дыбыстарды таңбалау жазу екен. Швед ғалымы Фердинанд де Соссюрдің алғаш 1916 жылы жарық көрген «Жалпы тіл білімі курсы» атты еңбегінде былай деп жазады: *«Тіл мен жазу екі бөлек таңбалар жүйесі; екіншісі біріншісін көрсетудің негіздік мақсатында өмір сүреді»*[4: 23]. Осы жерде, яғни, жазудың дыбыстың таңбасы екендігін айту арқылы екі ғалымның пікірлері түйіседі. Дегенмен, әрмен қарай Ф. Де Соссюр тіл білімінің зерттеу нысаны сөздің жазу формасы мен ауызша сөйлеу формасы емес, тек ауызша сөйлеу формасының өзі нысанды құрайтынын айтып, жазудың рөлінің төмен екендігін көрсетеді. Ал, Ақымет Байтұрсынұлы әр елдің дыбыстарының өз таңбасы болатынын және таңба, яғни, жазу арқылы дыбысты танитынымызды тілге тиек етіп, жазудың оң рөлін көрсетеді.

Әрмен қарай Ақымет Байтұрсынұлы жазу әріптердің суретін салу дей отырып, жазуға таңбадан кеңірек ұғым береді. Яғни, алдын жазу дыбыс таңбасы десе, енді дыбыс таңбасының орнына әріпті қойып, жазу сол әріптердің тізбегі деп жазу ұғымын кеңейте түседі. Және сол дыбыстарға арналған әріптер болатынын, оларды тани білу керектігін, таныған әріпті жаза білу керектігін әрі жазған әріпті дыбысымен айта білу керектігін нақты көрсетеді. Бұл өз кезегінде адамды сауатты және өркениетті етпек.

Демек, Ақымет Байтұрсынұлы жазу мен дыбысқа қатысты өзінің тұшымды тұжырымдарын қалдырған. Бұл тұжырымдар өз кезегінде, қазақ тіл ғылымының жазу туралы саласына негіз болуға әбден лайықты.

Жазу және оқу. Ғалым жазуды дыбыс таңбасы дәрежесінен әріптер тізбегі дәрежесіне көтерумен шектелмеді. 1928 жылы жазған «Қай әдіс жақсы» атты мақаласында жазу сауаттылықтың негізі деп жазу ұғымының аясын одан әрі кеңейте түсетін тұжырым айтты.

«Сауатты адам деп қандай адамды айтамыз? – Оқи да, жаза да білетін адамды айтамыз.

Оқи біліп, жаза білмейтін адам бола ма? – болады. Ескіше үйренгендердің көбі-ақ оқи біліп, жаза білмейтін.

Ондай адамдарды толық сауатты деуге бола ма? – Болмайды. Ондайлар шала сауатты адамдар.

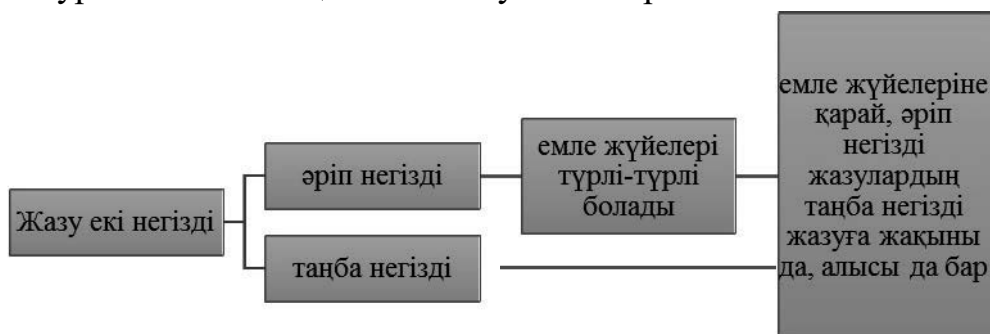
Жаза біліп, оқи білмейтін адам бола ма? – Жоқ. Жаза білетіндер оқи да біледі. Олай болса сауаттылық негізі оқу бола ма, жазу бола ма? – Әрине, жазу болады» [5: 3-11].

Ақымет Байтұрсынұлы осы сөздері арқылы жазудың қоғамдағы, адам өміріндегі маңызын нақты көрсетіп қойды. Қоғамда әрбір адамның сауатты болуы, яғни, жаза да оқи да алуы тиіс. Ғалым сауаттылыққа мұқтаждықты оқу емес жазу тудыратынын атап өтті. Ал, оқуды жаза білумен бірге үйреніп кететін қосалқы білім деп есептеді. Бұл жерден оқудың маңызы жоқ екен деп қате ұғынып қалмаған абзал. Тек жаза білудің орны оқи білуден жоғарырақ екенін түсіну қажет. Жазу жоқ кезде оқу болмаған. Бұл дегеніміз, жазу оқудан бұрын пайда болып, содан кейін оны оқу қажеттілігі туғандығы түсінікті.

Ғалым тұжырымдарынан байқайтынымыз, жазу ұғымының аясын бірте-бірте кеңейтіп келеді. Осылай ұғынсақ болады, немесе жазудың жан-жақты қызметі бар деп тұшынсақ та болады. Қалай дегенде де, мұнда мән беретін жәйт ғалымның жазуға түрлі аспектіден қарап, түрлі анықтамалар бергендігі. Жазудың маңыздылығын оқырман қауымға айтарлықтай жан-жақты ашып көрсете білгендігі. Және де жазудың оқумен де байланысының тығыз екендігін де нақты атап өтті.

Жазу түрлері. Ғалым «Қай әдіс жақсы» атты мақаласында ағылшын, америка, француз, қытай, итальян, түркі тілдерінің жазу жүйесін сөз етеді. Кей елдер жазу үшін әріп алса, кей елдер таңба алады. Әр тілден мысалдар келтіріп, дыбыстар мен әріптердің сәйкестігі әңгіме болады. Түркі тілдер тобына жататын тілдерден қазақ пен қырғыз тілін қарастырады.

Төмендегі суретте ғалымның бөлген жазу тобы көрсетілген:

Сурет – 1 Жазу түрлері [5: 3-11].

Жазу және емле. Ақымет Байтұрсынұлы сол кездегі тілдерді қарастыра келе, сол күнгі қолданылып жүрген емлелерді төрт жүйеге бөледі: таңбаша жүйе, дағдыша (тарихша) жүйе, туысша жүйе, дыбысша жүйе. Алғашқысы таңба негізді жазумен негіздес тәртібі бір емле. Бұл жүйеге қытай тілін жатқызады. Дағдыша емле деп бұрыннан қалыпты түрде қолданылып келе жатқан емле. Бұл емлеге ағылшын тілін мысал етеді. Ал, туысша емлеге орыс тілін жатқызады. Бұл емле тек басына қарамай басқа түбірлес туыстас сөздердің де айтылуына қарайтын емле. Соңғысы сөз дыбыстарын қалай естісе солай жазу қолданатын емле. Бұл жүйеге итальян, неміс, қазақ тілдерін жатқызады.

Сөздің айтылуы мен жазылуы алыстаған сайын емленің тәртібі таңба негізді емлеге жақындайды екен. Әріп негізді емлелердің идеалды нұсқасы айтылу мен жазылудың бірдей болу деп білеміз. Бұл ретте, соңғы көрсетілген емле жүйесін үйренгенге де, үйреткенге де, қолданысқа да ең ыңғайлы екендігі түсінікті. **«Растыққа жүгінсек, түріктің тұнық тілі, түзу емлесі қазақта»** [6: 113].

«Мен ойлаймын, емле – жазу үшін шығарған нәрсе, жазу – тіл үшін шығарған нәрсе. Олай болса тілді бұзып емлеге ыңғайлау емес, емлені тілге ыңғайлау керек» [6: 110]. Ғалымның сөзіне сай, емле тілдің барлық заңдылықтарын сақтап, жазғанда ыңғайлы болатындай, оны оқу және оқытуға қолайлы болатындай, тілдің ажарын беретіндей болғаны жөн. Жазу мен емле тақырыбын түрлі мысалдар беру арқылы талдап, талқылау үшін келесі мақаланың еншісіне қалдырамыз.

Жазу және жазуда қолданатын белгілер. Грамматология саласы жазудың өзінен бөлек жазу барысында қолданылатын белгілі бір мақсаты бар белгілерді де қарастырса керек. Әр елде ол белгілердің атауы бөлек. Ал, қазақ тілінде суреттеріне қарап әркім әрқалай атап жүрген болатын. Ғалым 1928 жылы жарық көрген «Тіл жұмсар» атты оқу құралында жазуда қолданатын белгілерге ат қойды. Және онда ғалым белгілердің суреттеріне ғана қарап қоймай, олардың жұмсалатын орны мен қызметіне де мән берді. Төменде жазуда қолданатын белгілер мен олардың қызметі ғалымның өз сөзінен берілді:

Тыныстық (.) – дауыстың тынатын жеріне қойылатын белгі.

Жапсарлық (,) – дауыс тынбай, тек сөз арасы көбірек ашыла айтылатын жерге қойылатын белгі. Сөз арасының олай ашылуы көбінесе сөйлемдер қосылған жапсарлық жерінде болады.

Қосарлық (=) – сөзді қосу керек болған орында, бір сөздің екі бөлімін қосу керек болған орында, немесе біріне-бірі жедел екі сөз қатарынан айтылған орында, не болмаса бір сөздің өзі қайта-қайта жедел айтылатын орында қойылатын белгі.

Тастарлық (–) – жазбай тасталған сөздің орнына қойылатын белгі.

Дәлдеулік («») – бұлжытпай дәлдеп жазып көрсетерлік жерде қойылатын белгі»[3: 337].

Белгілер атаулары әрқайсысы жұмсалатын орны мен атқаратын қызметіне қарай мағыналары да сәтті қойылған. Бұдан ғалымның ойының ұтқырлығы мен шеберлігін тіл үшін дұрыс қолдана білгенін көреміз. Бұлай дейтініміз, бұл белгі атауларын тіл иелеріне қабылдау оңай болады. Себебі, өз тілінде берілген атаулар арқылы бел-

гінің қолданылатын қызметін әрі орнын өзінің білімімен ассоциация жасау арқылы меңгеру жеңіл болмақ. Өкінішке орай бүгінгі таңда бұл белгі атаулары қазақ тілінің қолданысында жоқ. Біз орыс тілден аударылған нұсқаларын қолданамыз. Дегенмен де, бұл ғалымның жазуда қолданатын тыныс белгілеріне де қазақ ғалымдарының арасынан алғаш мән беріп, шешімін көрсеткендігі, тіл ғылымының бұл саласында да ерен еңбек еткендігінің дәлелі.

Қорыта келгенде айтарымыз, қазақ тіл ғылымында тілге қатысты мәселелердің ауқымды қатарын зерттеп, оның ішінде жазуға түрлі аспектіден қарап, мәнін аша білген біртуар ғалым, қазақ грамматологиясының негізін қалаушы лингвист – Ақымет Байтұрсынұлы. Бұл жерде мән беретін жағдай грамматология термині ең алғаш тек 1952 жылы ғана ұсынылды. Ал, Ақымет Байтұрсынұлы жазуға қатысты тұжырымдарын 1912-1928 жылдар аралығында жазып қалдырды. Жазуға жан-жақты сипаттама беріп, жазу мен сөйлеудің, жазу мен дыбыстың, жазу мен оқудың баланыстарын нақты айқындап жазып, жазудағы емле жүйелерін бөліп, жазудың өзін топқа жіктеп, ізбасар шәкірттеріне грамматологияның теориялық негіздерін қалдырып кеткендігі үшін Ақымет атамыз қазақтан шыққан грамматологияның негізін қалаған алғашқы грамматолог ғалым деп атауға әбден лайық. Бұл мақалада ғалымның сөздерін, тұжырымдарын жіктеп көрсету арқылы оқырман қауым Ақымет Байтұрсынұлының жазу ғылымы саласында жасаған еңбектерінің ерен екендігіне ендігі жерде еш күмән келтірмейді деп сенеміз.

Қазақтың бірегей тұлғасы, көрнекті ғалым Ақымет Байтұрсынұлының еңбектері әлі тереңдей зерттеуді қажет етеді. Ғалымның жұмыстарын оқи отырып, осыдан тура бір ғасыр бұрын өмір сүрген атамыздың білімінің тереңдігі, ойының ұшқырлығы, тілге деген сүйіспеншілігі, тілдің табиғи заңдылықтарына деген беріктігі, ғылымға деген адалдығы, жан-жақты ізденімпаздығы, қазақ халқына деген шынайы жанашырлығы, еліне деген шексіз махаббаты, мінезінің өткірлігі, өзіне деген сенімділігі, «Тіл – құрал» арқылы (өзінің айтуы бойынша) қазақ тілін қандай құрал екендігін тұтас түрінде таныту үшін түрлі бөлшектерін, тетіктерін ұсағын ұсағынша, ірісін ірісінше жүйелі тұрған орнында алып көрсетіп танытқандығы ғалымның барлық құрмет пен атаққа лайықты екендігіне көзімізді жеткізеді. Ғалымның адалдық пен ізденімпаздықты, еңбекқорлықты талап ететін ғылым алаңындағы салған сара жолы, өмір жолы, аса құнды еңбектері біз секілді келесі замандық із жалғаушы шәкірттеріне тілге қызмет ету жолында ерекше күш-қуат береді.

Пайдаланылған әдебиет:

1. «Құран Кәрім», Бақара сүресі, 32 аят
2. A study of writing, I. J. Gelb revised edition, the University of Chicago Press, 1963 – 343 p.
3. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері) – Алматы: Ана тілі, 1991. - 448 бет.
4. Ferdinand de Saussure Course in General Linguistics, Philosophical library. - New York, copyright, 1959.
5. Қай әдіс жақсы? // Жаңа мектеп. – 1928. - № 4. – 3-11-б.

6. Қазақша сөз жазушыларға // Шора. – 1913. - №4. -110-113-б.
7. Jacques Derrida *Of Grammatology* translated by Gayatri Chakravorty Spivak, The John Hopkins university Press, corrected edition, 1997.
8. Байтұрсынұлы Ақымет, Тіл жұмсар (сөйлеу оқу, жазу тілін жұмыс тәжірибесі арқылы танытатын I кітап. – Қызылорда: Қазақстан, 1928.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС МАШИННОГО ФОНДА БАШКИРСКОГО ЯЗЫКА

Сиразитдинов З.

*Уфимский федеральный исследовательский центр РАН,
к. филол. н., заведующий лаборатории лингвистики и информационных
технологий Института истории, языка и литературы, г. Уфа.*

Бускунбаева Л.

*Уфимский федеральный исследовательский центр РАН,
старший научный сотрудник лаборатории лингвистики и информационных
технологий Института истории, языка и литературы*

Ишмухаметова А., Шамсутдинова Г.

*Уфимский федеральный исследовательский центр РАН,
младшие научные сотрудники лаборатории лингвистики и информационных
технологий Института истории, языка и литературы*

Диалектные материалы являются важнейшим источником развития и обогащения национального литературного языка. Велика роль этих материалов и в сохранении национальной самобытности и культуры народа, они являются источником для изучения исторического развития и становления литературного языка, сравнительно-сопоставительных исследований языков. Башкирскими диалектологами опубликован 3-х томный диалектологический словарь, издан сводный словарь башкирских диалектов, многие из диалектизмов нашли отражение в 10-томном толковом словаре башкирского языка [1-15]. Однако в век информационной революции, когда информационные и телекоммуникационные технологии уже стали локомотивом социально-экономического развития многих стран мира, а обеспечение гарантированного свободного доступа граждан к информации – одной из важнейших задач государств, представление диалектологического богатства языка только в печатной форме недостаточно.

На сегодня многие тюркские языки переводят свои ресурсы в электронный вариант: появляются компьютерные словари, создаются базы филологических данных и целые информационные ресурсы с поисковыми системами в сети Интернет [16-18]. Вовлечение национального языка в информационную сферу открывает широкие перспективы для сравнительных исследований лингвистических реалий родственных языков.